ABREVIERI LEXICOGRAFICE

DCR_2	=	Florica Dimitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente* (ediţia a II-a), Bucureşti, Editura Logos, 1997.
DEXI	=	*Dicţionar explicativ ilustrat al limbii române* (Coordonator ştiinţific: Eugenia Dima), Editurile ARC şi GUNIVAS, Chişinău, 2007.
MDE_3	=	*Mic dicţionar enciclopedic* (Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită), Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.
MDN	=	Florin Marcu, *Marele dicţionar de neologisme* (Ediţia a IX-a revăzută, augmentată şi actualizată), Editura Saeculum Vizual, 2007.
NDN	=	Florin Marcu, *Noul dicţionar de neologisme*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.
NDULR	=	*Noul dicţionar universal al limbii române* (Autori: Ioan Oprea, Carmen Gabriela Pamfil, Rodica Radu şi Victoria Zăstroiu), Ediţia a III-a, Bucureşti–Chişinău, Editura Litera Internaţional, 2008.

Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti
Str. Edgar Quinet, nr. 5–7

Iulia Mărgărit

ÎN LEGĂTURĂ CU ORIGINEA EXPRESIEI *BANI GHEAŢĂ*

Principalele referiri privitoare la explicaţia sintagmei *bani gheaţă* le întâlnim, mai întâi, la Al. Graur (1970, 166) şi, mult mai târziu, într-o preluare critică, la Stelian Dumistrăcel (2000, 117–122). Între aceste momente se înscrie şi contribuţia lui I. Berg, *Dicţionar*, 39, respectiv, o consemnare-comentariu, între alte comentarii de popularizare a unor „cuvinte, expresii, citate celebre", conform profilului special al lucrării.

În esenţă, intervenţiile amintite au adus următoarele explicaţii:

După Al. Graur, *bani gheaţă* ar constitui o „deraiere lexicală" având ca punct de plecare expresia *bani gata*, uzuală în textele vechi. Substituţia de calificative: *bani gata / bani gheaţă* s-ar explica prin intenţia [ludică a] vorbitorului care, apelând la un cuvânt cu aspect fonetic destul de apropiat, „păcăleşte pe auditor şi produce un efect comic" (Graur, *op. cit.*, 160).

BDD-A643 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:31 UTC)

Fără îndoială, Al. Graur are dreptate, în cazul de față, în definirea procedeului, în general, dar semantismul sintagmei, înainte şi după „deraiere", nu reflectă scopul atribuit vorbitorului. De altfel, mutația de formule propusă şi, mai ales, intenția care ar motiva mutația sunt respinse de către Stelian Dumistrăcel, nu numai pentru faptul că „înainte de a recurge la o explicație prin «deraiere» trebuie să urmărim istoricul cuvintelor şi să vedem dacă nu există o altă explicație mai plauzibilă", după cum propusese chiar Al. Graur, *op. cit.*, 167, ci şi pentru că, în cazul sintagmei *bani gheață*, „este greu de întrevăzut vreun efect comic" (Dumistrăcel, *op. cit.*, 117). Suplimentar, adăugăm faptul că, de regulă, activitățile care au drept scop operații cu bani exclud, prin definiție, intențiile ilare (scoatem din discuție momentele festive, de felul nunților actuale, când banii îmbracă aspectul de daruri, într-un context general de agrement şi de bună dispoziție). În consecință, Stelian Dumistrăcel îşi propune să lămurească metafora din construcția *bani gheață* asupra căreia majoritatea dicționarelor nu insistă în privința originii, limitându-se la stricta consemnare.

Apreciind secvența *bani gheață* „ca o creație pe teren românesc", pentru a explica apariția acesteia, autorul aduce argumente privind circulația monetară în trecut, pe baza scrierilor lui Nicolae Iorga (*Negoțul şi meşteşugurile în trecutul românesc* = vol. III din *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, 1906). Astfel, până la 1400, chiar boierii obişnuiau să cumpere prin „schimb în natură" iar, mai târziu, „făceau socoteala în bani de aur şi zloți de argint, dar plăteau în cojoace, în vite şi ogoare. Cea mai obişnuită plată trebuie să se fi făcut în capete de vită" (*Negoțul*, 77, *apud* Dumistrăcel, *op. cit.*, 118). Abia ulterior, când au început să plătească în numerar, în act se preciza respectiva modalitate: „aspri gata" (v. şi precizarea lui Stelian Dumistrăcel: *bani gata*, formulă curentă în vechile documente, calc după termenul corespunzător slav: **pin±zi gotovi**).

În epocile amintite, după Nicolae Iorga, banii fiind „de tot rari", se înțelege că „încropirea unei sume pentru a plăti vreo datorie sau pentru cumpărarea de pământ presupunea *păstrarea banilor* [subl. n. – I.M.], agonisiți «ban cu ban», «puşi bine»" (Dumistrăcel, *op. cit.*, 118), formula tipică acestei modalități de a aduna, dar şi de a plăti, fiind „cu țârâita" (cf. *a lua bani* ***cu țârâita***) sau *a da (a returna) banii* ***cu țârâita***, preferându-se verbul *țârâi* pentru semnificația, extrem de sugestivă: „a curge picătură cu picătură". Acestui verb, la nivel dialectal, îi corespunde *țârcâi* şi familia lexicală: *țârcâit, țârcâială, țârcâitură*, atestate în Gl. Argeş, s.v. În acelaşi sens este amintit *picura* (figurativ) „a câştiga ceva, a se alege cu ceva", evident în legătură cu venituri sau câştiguri derizorii: *dacă nu curge, (măcar) picură*. Toate aceste elemente de vocabular ar fi contribuit la conturarea cadrului în care a putut apărea construcția metaforică în discuție: „Înainte de pătrunderea din limba literară, în vorbire, a termenilor, pentru înțelesul figurativ

BDD-A643 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:31 UTC)

constituind reprezentări comparabile, «bani lichizi» (calc după franceză, cf. *argent liquide, somme liquide* «qui est librement et immediatement disponible» – Robert, *Dictionnaire*, s.v.); *lichidități*, imaginea curgerii banilor într-un «depozit», urmată de blocarea mişcării lor, i-a putut conferi acestuia statutul solidificării lichidelor, numit prin *gheață* (după imaginea scurgerii picătură cu picătură a apei, având ca efect, iarna, formarea țurțurilor, a sloiurilor de gheață de la streaşina casei)" (*op. cit.*, 119). În sprijinul ipotezei se invocă, prin opoziție, verbul *topi* semnificând, figurativ, „a risipi, a irosi bani, averi". Paralelismul *gheață* 1. „depozit de apă solidificată"; 2. „depozit pecuniar", interpretat, din punctul de vedere al realizării, „picătură cu picătură", respectiv, „ban cu ban", în opinia noastră, nu prezintă relevanță pentru secvența discutată, întrucât sintagma *bani gheață*, conform înțelesului indicat în dicționare, se referă la un singur moment din traseul unui fond monetar: plata. Pentru foarte scurt timp, depozitul, susceptibil de a trece de la o persoană la alta, capătă calificativul *gheață*. De aceea, presupunem că expresia nu poate fi „racordată" la asemenea „depozite" şi că, la originea ei, nu s-ar afla un proces atât de laborios.

Stelian Dumistrăcel ajunge la următoarea concluzie: „«bani gheață» pare să reprezinte o metaforă a mediului cu posibilități financiare reduse, cel rural şi al târgurilor" (p. 119), în vocabularul stăpânului de oi apărând un verb specific universului pastoral, în concordanță cu lexical acestuia: *a închega ceva bani* „a pune la o parte, a economisi", nucleul lexical *cheag* semnificând „bani" (cf. *a avea cheag la pungă*).

Într-adevăr, atribuirea metaforei *bani gheață* vorbirii populare ni se pare întru totul justificată, mai puțin, paralela dintre conturarea celor două expresii. Structura *a avea cheag la pungă* se raportează, ca origine şi referință, la un anumit mediu socio-profesional, dar cele două expresii reprezintă etape succesive ale aceluiaşi caz, *bani gheață* exprimând starea economică a celui care, în general, „are cheag", în accepție metaforică.

De asemenea, este evident faptul că *bani gheață* se înscrie între formulele construite similar, enumerate de către autor: acelaşi nume, constant, + determinant, care se referă „în primul rând, la modul cum se face plata [...] când se plăteşte cu *bani* «efectivi» (inițial, exclusiv monede metalice) [...] numiți *gata, numărați, numărători, peşin, sunători, lichizi*, respectiv, *(în) naht, în numărătoare, (în) numerar*" (*op. cit.*, 171). Probabil, deşi Stelian Dumistrăcel nu afirmă, *bani gata*, conform enumerării, reprezintă cel mai vechi, dacă nu cel dintâi termen specializat pentru vânzări-cumpărări şi, prin urmare, a constituit modelul structural pentru terminologia ulterioară.

Alte îmbinări urmând aceeaşi schemă „pe lângă precizarea **modului cum se face plata** [subl. n. – I.M.] (tot cu bani «efectivi»), cuprind sememe privitoare şi la

BDD-A643 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:31 UTC)

modul cum s-a constituit suma [subl. n. – I.M.] destinată operațiunii respective; este vorba, în primul rând, de *bani grămadă*, aşadar *«adunați»*, dar desigur, nu numaidecât pentru a efectua o plată (v. verbul *a grămădi*, dar şi zicala [...] *adună cu firul ca să ai cu grămada* – Zanne, *Proverbe* IV, 19)" (*op. cit.*, 171). Aceeaşi idee apare şi în sinonimul regional, identificat de către Stelian Dumistrăcel: *bani bot*, înregistrat în Sânmihaiu Almaşului, jud. Sălaj (v. *Atlas lingvistic român*, II, h. 1003, pct. 284).

Afirmația privitoare la „modul cum s-a constituit suma" nu se dovedeşte pe deplin convingătoare, acesta fiind un aspect particular, care, în general, nu este făcut public şi nu interesează partenerii angajați în acțiunea de vânzare-cumpărare, respectiv, tranzacția de fixare a prețului, cu precădere din punctul de vedere al vânzătorului. Fiecare adună bani „cum poate", uneori chiar „cu țârâita", iar, „la vedere" de cele mai multe ori, ajunge numai rezultatul operației. Se spune curent, ca afirmație, *plăteşte cu bani grămadă*, dar mai puțin probabil, *adună bani grămadă*, cel mult, ca supoziție. De aceea, considerăm că şi *bani grămadă* se referă restrictiv la suma achitată integral, pe loc, imediat, şi că sintagma se poate afilia terminologiei referitoare „la modul cum se face plata".

În acelaşi sens, neconvingătoare ni se pare şi explicația oferită de Berg, *Dicționar*, 39, cel puțin parțial, pentru *bani gheață*: „expresia ... vrea să arate că banii sunt puşi deoparte, în bloc, pentru o anumită târguială, precum şi faptul că sunt plătiți în bloc, toți odată". Nu credem că secvența „acoperă" cele două realități succesive invocate şi nici că rezervele se constituie punând *bani gheață deoparte* (extensiunea metaforei contravine exprimării), ci, mult mai sigur, punând *bani deoparte* pentru a fi plătiți „în bloc". Altfel spus, prin decriptarea expresiei *bani gheață* obținem informații vizând exclusiv modalitatea de efectuare a plății, circumscrisă strict momentului corespunzător, felul în care s-a realizat suma rămânând în afara interesului.

Surse informative precum *Documente privind istoria oraşului Bucureşti* [= *Doc.*] permit formularea unei alte propuneri în legătură cu originea expresiei discutate. Volumul citat cuprinde acte (particulare) de vânzare pentru perioada 1636–1848, unde, formula *bani gata* se întâlneşte, relativ constant, prin raportare la altele mai puțin frecvente. Din multitudinea ocurențelor am limitat exemplificările la câteva cazuri (două-trei), apreciind că acestea sunt suficient de relevante: *Şi l-am vândut* [locul de casă] *de a mea bună voie şi fără de nicio silă drept* ***bani gata****, taleri* 46 (*Doc.*, 60). *Să dea mânăstirii 11000* ***bani gata*** (*op. cit.*, 268).

Formula alternează cu alta sinonimă, dar mai explicită, mai clară, după cum rezultă din contexte: *banii toți*: *Şi ne-au dat aceşti* ***bani toți*** *în mâna noastră* (*op. cit.*, 64).

În unele acte, cele două sintagme apar corelativ, în limitele aceleiaşi propoziții: *Şi l-am vândut* [locul de casă] *pe* ***bani gata*** *şi am luat* ***toți banii*** *în mâna*

BDD-A643 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:31 UTC)

noastră (*op. cit.*, 75). *Am vândut drept taleri 9000, cu* ***bani gata****, pe care i-am şi primit* ***banii toţi*** *deplin* (*op. cit.*, 248). *L-am vândut* [locul] *drept* ***bani gata****, taleri 660 şi aceşti* ***bani*** *i-am luat* ***toţi*** *deplin în mâinile mele* (*op. cit.*, 120).

Din cele două formule, prin „comasare", în urma contaminării, a rezultat una singură, evident, mai extinsă decât varianta binară primordială: *banii toţi gata: Ne-am tocmit cu dumnealui şi am luat aceşti* ***bani toţi gata*** *în mâinile noastre* (*op. cit.*, 53). *Şi m-am tocmit drept* ***bani gata****, taleri* 93. *Şi luând aceşti* ***bani toţi gata****, i-am dat acest al meu adevărat zapis* (*op. cit.*, 69).

Structura trimembră *banii toţi gata* constituie, după părerea noastră, cadrul propice pentru unele modificări fonetice „interne", proprii oralităţii, datorate, în principal, coarticulaţiei[1]. Rostirea alertă a secvenţei *toţi gata* ar fi putut determina propagarea (semi)vocalei terminale [i], din primul cuvânt, după oclusivă velara iniţială a cuvântului următor, fapt ce ar fi determinat apariţia oclusivei palatale [Í]. Modificarea [g] > [Í] ar fi antrenat, la rândul ei, modificarea dentalei surde [t], din structura aceluiaşi cuvânt, în africata dentală [ţ], şi prin influenţa consoanei [ţ] din *toţi*, modificare determinată de posibilitatea conturării unei noi vocabule, *gheaţă*, fapt semnalat de Al. Graur ca „deraiere lexicală". Rezultatul unui accident fonetic spontan exprima, însă, în mod surprinzător, un cuvânt recognoscibil şi susceptibil de interpretări semantice. De aceea, probabil, a fost, ulterior, agreat, adoptat şi pus în circulaţie. Pentru că a apărut în cadrul vorbirii populare, a şi rămas la acest nivel. *Bani gheaţă* nu reprezintă un termen tehnic de împrumut, ci unul modelat şi adaptat de vorbirea populară. În volumul consultat, *Doc.*, pentru intervalul 1636–1848, nu figurează, şi, după cum preciza şi Stelian Dumistrăcel (v. *supra*), în general, nu se întâlneşte până către sfârşitul secolului al XIX-lea, tocmai datorită descendenţei din termenul consacrat, filiaţiei evidente cu acesta.

Presupunerea că formula *bani gheaţă* descinde din *bani gata*, în afara apropierii formale, a identităţii numerice a sunetelor, sub aspectul corpului fonetic, şi a posibilităţii de reconstituire a „originalului", modificat prin acţiunea factorului perturbant [i] (cf. *gata* > [Íáţă]), se bazează, pe ocurenţele lor comune. Ca element de lexic profesional, pentru o anumită epocă, încheiată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, secvenţa originară se întrebuinţa în actele de vânzare-cumpărare strict punctual, atunci când se făcea plata şi când se transcria modul de efectuare a plăţii. Formula se asocia, ca termen specializat, oral şi scriptic, cu modalitatea de livrare a banilor la astfel de tranzacţii: „Cu acel credit au fost dator răposatul în Braşov şi cu venirea tovarăşilor de la Ploieşti la Braşov l-am răsplătit pe răposatul de *banii gata* ce au avut cu dânşii aduşi de Ploieşti, după cum se arată

[1] Pentru descrierea fenomenului şi explicaţii ample v. Sextil Puşcariu, *Limba română* I, *Privire generală*, 1976, 66.

BDD-A643 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:31 UTC)

mai jos" (Furnică, *Braşov*, 121). Strict cu această distribuție „momentană", de achitare a unor obligații pecuniare, expresia „tehnică" *bani gata* se întâlneşte încă din textele cronicarilor: *Ceilalți siimeni nu le-au dat lefe* ***bani gata****, neavând de unde* (Neculce, *Letopiseț*, II 340/32). *Or vinde pe* ***bani gata****, ori pe datorie* (Uricariul, II, 42/10, VII 55/11). Formula este comentată de Hasdeu (HEM, 2425) precum şi, din perspectiva acesteia, locuțiunea *fecior de bani gata*. Momentului plății din actul de vânzare-cumpărare îi corespunde momentul moştenirii, în urma căruia tânărul primeşte *banii gata*. Tot aici trebuie să amintim şi *zestrea* ca posibilitate de menționare a formulei: *Cu cât au voit el* [socrul] *a însămna prin izvodul de zestre, cu aceea m-am mulțămit, adică: douăzeci boi, douăzeci vaci cu viței, una sută oi, patru cai cu brişcă acoperită şi* ***şapte sute ruble argint bani gata*** (Vârnav, *Istoria*, 52).

La un moment dat, sintagma *bani gata* a ieşit din uz, fiind concurată, apoi substituită de *bani gheață*. Noua formulă creată, după toate probabilitățile, întâmplător, accidental, a fost preferată pentru forța de sugestie de necontestat. Ea evocă, în plan concret, atât modalitatea de plată, cât şi c r e d i b i l i t a t e a acesteia, prin posibilitatea i m e d i a t ă de a palpa şi de a simți calitatea glacială a depozitului monetar prezentat *ad-hoc*, respectiv, totalul sumei, sugerând, prin volum, un întreg de *gheață*, inseparabil momentan, stimulativ pentru vânzare-cumpărare.

În legătură cu filiația celor două formule, putem presupune o perioadă de coexistență, cu specificarea că *bani gata*, aparținând terminologiei consacrate, „a ecranat", cel puțin documentar, atestarea formulei-substitut. De altfel, este foarte probabil ca momentul substituției să corespundă căderii în desuetudine a originalului, odată cu modernizarea actelor juridice. Dispărând ca termen din protocolul acestora, a fost înlocuit de *bani gheață*, dar exclusiv în limba vorbită.

În afară de structura *bani gata*, dicționarele (SDLR, DA, DEX) consemnează o alta similară, în sensul organizării pe baza aceluiaşi adverb: *haine gata* „haine făcute dinainte în aşteptarea unui cumpărător" (v. SDLR s.v.), concurată şi înlocuită progresiv de neologismul corespunzător, preluat şi în titulatura magazinelor de specialitate: *confecții*. În plus, am identificat o expresie neînregistrată în dicționare, în opera unui scriitor basarabean din secolul al XIX-lea: *copii gata* [referitor la posibilitatea unui bărbat de a se căsători cu o văduvă, având urmaşi]: *Însă, fiindcă, într-acea vreme, după capitalul meu, asăminea mireasă nu puteam găsi, decât numai câteva văduve, unele cu* ***copii gata****, iar altele sterpe, apoi, la una din aceste de pe urmă, degrabă mi s-au deschis vacanție* (Vârnav, *Istoria*, 50).

Ultimele două expresii citate şi-au păstrat „identitatea" intactă, deşi reprezintă acelaşi tip de construcție şi în aceleaşi condiții: nume variabil + determinant constant. Răspunsul la întrebarea posibilă „cărui factor se datorează stabilitatea şi conservarea acestora, în forma primordială, vizează distribuția şi,

BDD-A643 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:31 UTC)

implicit, frecvența total diferită a numelor determinate. Interesul aproape general în cazul *bani gheață* cunoaşte o descreştere evidentă pentru *haine gata* şi aproape dezinteres (= interes redus) pentru *copii gata*.

Frecvența şi distribuția expresiei *bani gheață* a determinat crearea contextului propice pentru modificarea fonetică al cărei rezultat s-a impus, datorită valorii metaforice şi posibilității de interpretare semantică. Aşadar, nu în toate contextele, *gata* devine *gheață*, ci numai acolo unde s-a creat oportunitatea acestei deveniri.

Înregistrarea noii organizări *bani gheață*, sub aspectul semnificației, prezintă interes pentru ipoteza noastră. Dintre dicționarele secolului al XIX-lea, Damé consemnează sintagma cu glosa „argent comptant", fără referire la modalitatea de colectare, la fel şi Pontbriant, *Dicț.*, iar în TDRG apare un citat neidentificat (probabil primul): *Baloturile de tutun sunt transportate la Havana şi plătite cu* ***bani gheață***. În DA întâlnim ilustrări din opera unor scriitorii aparținând secolului trecut: C. Sandu-Aldea, M. Sadoveanu, iar în DL din literatura de după 1944: *Când a auzit că ginerele are 20 000* ***bani gheață****, bătrânul s-a bucurat la bani* (Marin Preda, *Întâlnirea din pământuri*, 1948, 115). SDLR şi CADE includ secvența, acesta din urmă cu un fragment fără sursă precizată: *Aveam 40 000 de lei* ***bani gheață*** *în buzunar*. DM, DEX, MDA înregistrează, de asemenea, expresia, cu aceeaşi semnificație. Mențiunea din Resmeriță, *Dicț.* s.v. *gheață*: *bani* ~ „bani în numerar, de metal", ni se pare demnă de interes, prin detaliere. Efectuarea odinioară a plăților în monede de aur sau de argint, numărate (cf., pentru glosă, *bani numărați* din DLR s.v. *număra*t[2] „bani numerar, bani gheață, bani peşin"), eventual în pungi (1 = 500 galbeni, taleri) a putut determina acceptarea secvenței *bani gheață* „bani palpabili, grămadă" având, totodată, la atingere şi calitatea fundamentală a apei solidificate, alcătuind un tot: răceala.

Se poate observa că *gheață* devine calificativul unei sume de bani, nu neapărat dobândite în timp, ci prezentate la momentul oportun, în perspectivă imediată sau în momentul încheierii unei tranzacții, a obținerii unei moşteniri etc. Odată epuizat respectivul moment, *banii gheață* redevin bani ordinari. În aceste condiții, statutul metaforic se referă restrictiv la modul de efectuare a plăților, de returnare a datoriilor şi nicidecum la modul de colectare. Banii au dobândit calitatea „polară", nu prin depozitare picătură cu picătură, ca apa în timpul iernii, ci punctual, atunci când au constituit suma integrală pentru achitarea unui obiect sau onorarea unei obligații (zestrea). Formulări de tipul „bani strânşi gheață" par îmbinări hibride, eronate, pentru că *gheață* determinant, cu accepția „depozit" ar fi plauzibil, cu tot sensul lui figurat, poate pentru ținuturile arctice! În DA s.v. *gheață* II.1. găsim un citat din povestirea Sofiei Nădejde, *Tatăl*, în rezumat, cazul unui bătrân, de altfel comentat de către Stelian Dumistrăcel, care

BDD-A643 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:31 UTC)

adunase şi depusese bani „grămadă, la un loc”, la o bancă, după falimentul acesteia, trezindu-se „gol ca degetul”, deşi avusese „bani strânşi gheață”. Formula, în varianta extinsă, după toate aparențele, reflectă contaminația a două expresii distincte *bani strânşi grămadă*, stadiul „antedepunere” şi *bani gheață*, în momentul depunerii. Prin restrângere, în exprimare populară sau a autoarei, a rezultat sintagma mixtă *bani strânşi gheață*. Contradicția dintre termenii unei astfel de structuri contravine verosimilității construcției şi nu mai necesită comentarii.

Prezența secvenței, mai întâi, în glosare dialectale (cf. Pamfile, *Jocuri de copii* II, 1906, 131; Ciauşanu, Gl. 47/177), mai apoi în atlase lingvistice (ALR, II, s.n., h. 103 / pct. 537, 682, 784, 812), inevitabil, în ordinea realizării lucrărilor citate, constituie proba apariției acesteia la nivelul menționat şi nu a penetrării din varianta cultă.

După Stelian Dumistrăcel (*op. cit.*, 120), formula, atestată exclusiv în Vechiul Regat şi absentă în graiurile de peste munți, sugerează „posibilitatea influenței unor limbi străine cu acțiune limitată la Țara Românească şi în Moldova; aceste limbi ar putea fi turca, dar, în special, neogreaca, ca efect al diferitelor relații economice mai vechi, bine cunoscute, respectiv, al prezenței negustorilor greci în Principate, începând cu secolul al XVIII-lea”. Fără să contestăm justețea punctului de vedere, observăm că *(în) naht, peşin*, determinante pentru bani, au pătruns în limba română ca împrumuturi din greacă, respectiv, din turcă, poate în absența acelor afinități care favorizează calcul. Nu dispunem de datele care ar fi înlesnit procedeul pentru cazul *bani gheață*. În ipoteza etimologiei interne, localizată în spațiul Vechiului Regat, unul dintre argumente, în favoarea acesteia, constă în posibilitatea redactării actelor comerciale în limba română. Încheierea acestora prin întrebuințarea unor formule consacrate (cf. *bani gata*, subînțelegând adjectivul *adunați, numărați*), prezente şi în vorbirea curentă, a înlesnit conturarea cadrului de creare a noului calificativ (*gata* > *gheață*), net superior ca expresivitate, în raport cu structura originară. În acceptarea presupusului calc, Stelian Dumistrăcel (*op. cit.*, 120) are în vedere „o formă mentală universală”, reflectată şi de limba română (cf. pentru limba literară «înghețarea salariilor», după «înghețarea creditelor», ca «bani grămadă», adunați în timp şi păstrați, însemnând «bani înghețați», din perspectiva circulației monetare). Față de acestea, considerăm că situațiile nu sunt, totuşi, comparabile: *banii grămadă*, adunați în timp şi păstrați, devin *bani gheață* numai atunci când dobândesc competența de a intra în circuit. Încheierea tranzacției coincide cu pierderea statutului, de altfel, fără semantism prohibitiv, ci, dimpotrivă. Terminologic, stadiul *bani gheață* corespunde unei etape din desfăşurarea circuitului monetar, în ciuda metaforei definitorii, anume aceleia care permite „declanşarea” şi fluidizarea acestuia, fie şi momentană. Altfel spus, *bani gheață* nu înseamnă *bani înghețați*, ci, din contră, *bani ... dezghețați*, adică „bani lichizi”, cu

BDD-A643 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:31 UTC)

care se plăteşte pe loc, ca mijloc ideal de plată. Contradicţia dintre termeni are la bază originea lor diferită şi semantismul distinct: *gheaţă* nu defineşte, în general, „depozitul (agoniseala)" şi nici „depozitul blocat" pentru circuitul monetar, ci o sumă în bloc, corespunzătoare unui preţ pretins, redată pieţei la un moment dat.

Caracterul popular al expresiei discutate, conturarea ei ca fapt de oralitate, specific lexicului unei anumite pături sociale, se reflectă în atestările puţin numeroase ale acesteia. Apărută către mijlocul secolului al XIX-lea, secvenţa *bani gheaţă*, prin descendenţa ei populară, nu va deveni un termen tehnic, aşa cum a fost îndelung formula *bani gata*, cel puţin pentru perioada de început, în absenţa alternativei. Pătrunderea terminologiei neologice, specifică noilor instituţii de profil, băncile, în aceeaşi epocă, a impus o anumită restrângere în evoluţia acesteia. Întrebuinţată pentru forţa ei de sugestie, în limba vorbită, construcţia metaforică nu a trecut „pragul" edificiilor bancare, acolo unde termeni înrudiţi *îngheţare, (credite) îngheţate*, prin originea lor, calcuri după termeni neologici, şi apartenenţa la vocabularul profesional, au fost şi sunt „la ei acasă".

Deoarece termenul aparţine, fără îndoială vorbirii populare, corelarea apariţiei lui cu pătrunderea unor împrumuturi neologice: *bani lichizi, lichidităţi*, precum şi a lexicului specializat pentru blocarea acestora: *îngheţare, credite îngheţate* din vocabularul bancar, ni se pare forţată, ca şi asocierea termenului *bani gheaţă* cu *îngheţarea* şi *creditele îngheţate*. De altfel, semantic, cei doi poli ai relaţiei se distanţează, nu au nimic comun. Contradicţia dintre puterea de cumpărare a celui care dispune de *bani gheaţă*, adică „bani pe loc, instantaneu", prin comparaţie cu cel care are *credite îngheţate*, este mult prea evidentă. Dacă avem în vedere atestarea termenilor *bani gheaţă* (Pontbriant, *Dicţ.*, 1862); *bani lichizi* (Costinescu, 1870), situaţia nu se clarifică decisiv în privinţa relaţiei lor. Pe de o parte, este greu de admis ca trecerea dintr-un palier în altul să se fi petrecut rapid şi cu rezultate imediate, pe de altă parte, publicul „ţintă" susceptibil de „paternitate" în privinţa formulei *bani gheaţă*, dacă nu era privat de informaţii, vizând îmbogăţirea terminologiei bancare, în orice caz, nu era „la zi" cu însuşirea acesteia. (În acest sens riscăm afirmaţia că *bani lichizi, lichidităţi*, pentru marele public din România, „a ieşit" din lexicul bancar, abia după 1989, perioada de după 1948, prin etatizarea instituţiilor bancare, determinând retragerea unor astfel de termeni în vocabularul pasiv).

*

În legătură cu originea expresiei *bani gheaţă*, propunem următoarele:

– explicarea expresiei prin etimologie internă, după cum au propus Al. Graur şi Stelian Dumistrăcel.

– descendenţa sintagmei *bani gheaţă* din *bani gata*, aşa cum a afirmat Al. Graur, dar nu prin „deraiere" lexicală, ci, mult mai probabil, prin accident fonetic, ca fapt de oralitate datorat coarticulaţiei, precum s-a întâmplat în multe alte cazuri.

BDD-A643 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:31 UTC)

– motivarea descendenței şi filiației celor două expresii prin factori lingvistici (apropiere formală, identitatea ocurențelor etc.) şi extralingvistici (declinul originalului în favoarea noii structuri).

– interpretarea momentului de apariție a expresiei *bani gheață* ca fapt independent, în raport cu apariția calcurilor neologice: *înghețare, credite înghețate*, fiind vorba de procese desfăşurate în paliere diferite ale limbii.

– reflectarea originii deosebite a termenilor menționați: *bani gheață, credite înghețate* în semantismul lor, nu numai diferit, ci chiar antonimic.

– adoptarea compusului *bani gheață* pentru capacitatea expresivă şi posibilitatea interpretării, sugerând, pe de-o parte, „întregul", referitor la suma totală achitabilă, pe de altă parte, calitatea glacială, palpabilă a masei monetare prezentate.

– neconvertirea expresiei *bani gheață* în termen tehnic, prin originea sa de „produs" al oralității, barat în propria evoluție de evoluția contextului social-istoric.

– absența oricărei filiații între cele două categorii de termeni: *bani gheață, credite înghețate* sau în relația sinonimică, aparent, absurdă: *bani gheață – bani lichizi*, explicabilă prin originea lor diferită.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AFLR	=	*Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti".
Berg, *Dicționar*	=	I. Berg, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Bucureşti, „Saeculum-Vestala", 1995.
CADE	=	I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut şi de astăzi* de I. – Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric şi geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, Bucureşti, Editura „Cartea Românească", [1926–1931].
Ciauşanu, Gl.	=	G. F. Ciauşanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*. Bucureşti, Imprim. națională, 1931. (Academia Română. Memoriile Secțiunii literare. Seria III. Tom. V. Mem. 6).
Costinescu, 1870	=	Ion Costinescu, *Vocabular româno-francesu*, Bucureşti.
DA	=	Academia Română, *Dicționarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.
Damé	=	Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français comprenant le lexique roumain-français et français-roumain de la terminologie paysanne*. Bucarest, 1900.
DEX	=	Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Dicționar explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1986.
DL	=	*Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I–IV [Bucureşti], volumul al II-lea, 1956.
DLR	=	Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965 şi urm.
DM	=	*Dicționarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958 (Academia

BDD-A643 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:31 UTC)

Republicii Populare Române, Institutul de Lingvistică din Bucureşti).
Doc. = *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, redactor-responsabil Florian Georgescu, S.P.C., Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, [1960].
Dumistrăcel, 2000 = Stelian Dumistrăcel, *Bani gheaţă, bani uscaţi*, în FD XIX, p. 117–122; *idem.*, *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti*. Biografii, motivaţii, ediţia a II-a revăzută şi augmentată, Iaşi, Institutul European, p. 170–175.
Furnică, Braşov = Dumitru Z. Furnică, *Din trecutul românesc al Braşovului*. Documente comerciale 1741–1860. Bucureşti, 1937.
Gl. Argeş = D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, 1967.
Graur, 1970 = Al. Graur, *Deraieri lexicale*, în vol. *Scrieri de ieri şi de azi*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, p. 160–167.
HEM = B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae, Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*. Tom. I–II, 1887; Tom. III, 1893.
Pontbriant, *Dicţ.* = Raoul de Pontbriant, *Dicţionar româno-francez*, 1862.
Resmeriţă, *Dicţ.* = Al. Resmeriţă, *Dicţionarul etimologico-semantic al limbei române*, Craiova, Institutul de Editură „Ramuri", 1924.
SDLR = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti (etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*. Ediţiunea întâia, Iaşi, 1939.
Vârnav, *Istoria* = Teodor Vârnav, *Istoria vieţii mele* (Autobiografie). Chişinău, 2007.
Zanne, *Proverbe* = Iuliu A. Zane, *Proverbele românilor*, vol. I–X, 1895–1912.

AUTOUR DE L'ORIGINE D'UNE EXPRESSION: *BANI GHEAŢĂ*

(Résumé)

En s'appuyant sur les données de vieux documents commerciaux, l'auteur discute l'origine de l'expression *bani gheaţă*, développée dans les milieux d'affaires, comme un fait d'oralité, ayant le point de départ dans la formule imposée par les scribes qui connaissaient l'ancien slave: *bani gata*.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A643 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:31 UTC)